

AZƏRBAYCANDA ƏHALİNİN VAHİD MƏSKUNLAŞMA PROBLEMLƏRİ.

İzahat vərəqi

“Azərbaycanda əhalinin vahid məskunlaşma problemlərinin” fənni magistratura pilləsində 65 saat həcmində tədris edilir.

Bu fənnin tədrisinin əsas məqsədi vahid məskunlaşma sistemi nəzəriyyəsinin mahiyyətini açmaq və Azərbaycan Respublikasında onun inkişaf xüsusiyyətini. Regional fərqlərini təhlil etmək optimal perspektiv inkişafının istiqamətlərini müəyyənləşdirməkdir.

Bu və ya digər regionda və ya ölkədə vahid məskunlaşma problemlərinin məqsədəuyğun idarə olunması, tənzimlənməsi kursun proqramının tətbiqi hesabına həyata keçirilə bilər.

Bu məqsədlə tərtib olunan proqram Azərbaycanda əhalinin vahid məskunlaşma sisteminin formalaşma, inkişaf, struktur və regional xüsusiyyətlərini əhatə edir. Proqram həm də magistr dissertasiyası üzrə tədqiqatlar zamanı magistrlər üçün əlavə vəsait kimi də istifadə edilə bilər.

1. Əhalinin vahid məskunlaşma sistemi (VMS) kursunun məzmunu, məqsədi və vəzifələri.

Vahid məskunlaşma sistemi anlayışı. VMS iqtisadi coğrafiyada yeri. Bu nəzəriyyənin yaranmasında və inkişafında K.K.Şeşelgis, İ.M.Mayerqoyz, K.M.Yappo, B.S.Xorev, Ş.Y.Göyçaylı, E.Q.Mehrəliyev, V.Ə.Əfəndiyev və b. rolu. VMS kursunun nəzəri əsasları, tədqiqi metodları.

2. Azərbaycanda VMS. formalaşma mərhələləri.

VMS-nin ayrı-ayrı tarixi dövrlərdə inkişaf xüsusiyyətləri. Əhalinin siyahıyaalma dövrlərində baş verən kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklikləri. Sosial – iqtisadi inkişafın əhalinin məskunlaşmasında, demoqrafik inkişafında təsiri.

Mövzular üzrə saatların paylanması

№	MÖVZULAR	Cəmi	O cümlədən	
			mühazirə	seminar
1	Əhalinin vahid məskunlaşma sistemi kursunun məzmunu, məqsədi və vəzifələri	2	2	
2	Azərbaycanda vahid məskunlaşma sisteminin formalaşma mərhələləri	4	2	2
3	Azərbaycanda vahid məskunlaşma sisteminin istinad – dayaq karkasları	2	2	
4	Azərbaycanda vahid məskunlaşma sisteminin dayaq karkaslarının ierarxiyası	4	2	2
5	Azərbaycanda məskunlaşmanın əsas magistral və polimagistral karkasları	2	2	
6	Azərbaycanda yaşayış məntəqələrinin morfoloji və genetik xüsusiyyəti	2	2	
7	Azərbaycanda şəhər məskunlaşması	4	2	2
8	Azərbaycanda kənd məskunlaşma sistemi	2	2	
9	Azərbaycanın Böyük Qafqaz təbii vilayətinin məskunlaşması	2	2	
10	Azərbaycanda Kiçik Qafqaz təbii vilayətinin məskunlaşması	4	2	2
11	Kür çökəkliyi təbii vilayətinin məskunlaşması	2	2	
12	Abşeron iqtisadi rayonunun məskunlaşma sistemi	2	2	
13	Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunun məskunlaşma sistemi	2	2	
14	Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonunun məskunlaşma sistemi	2	2	
15	Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunun məskunlaşma sistemi	4	2	2
16	Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunun məskunlaşma sistemi	2	2	
17	Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunun məskunlaşma sistemi	2	2	
18	Kəlbəcər – Laçın iqtisadi rayonunun məskunlaşma sistemi	2	2	
19	Aran iqtisadi rayonunun məskunlaşma sistemi	4	2	2
20	Naxçıvan iqtisadi rayonunun məskunlaşma sistemi	2	2	
21	Lənkəran – Astara iqtisadi rayonunun məskunlaşma sistemi	2	2	
22	Azərbaycanın vahid məskunlaşmasının tədqiqi üzrə statistik materiallarının sistemləşdirilməsi	4	2	2
23	Azərbaycan əhalisinin məskunlaşması xəritə və sxemlərinin tərtibi	4	2	2
24	Azərbaycanda əhalinin məskunlaşmasının təkmilləşdirilməsinin istiqamətləri	2	2	
Y E K U N		64	48	16

3. Azərbaycanda VMS. istinad – dayaq karkasları .

Istinad – dayaq karkasları nədir? Istinad – dayaq karkası rolunu oynayan əsas yaşayış məntəqələri. Onların müvafiq regionun sosial-iqtisadi həyatında və ümumiyyətlə məskunlaşma sistemində yeri, əhəmiyyəti.

4. Azərbaycanda VMS. dayaq karkaslarının ierarxiyası.

Regional mərkəz rolunu oynayan sənaye qovşaqları respublika tabli və digər şəhərlər, qəsəbələr, iri kənd yaşayış məntəqələri. Respublika əhəmiyyətli dayaq karkasları, inzibati rayonlararası dayaq karkasları. Lokal-inzibati rayonların mərkəzləri. Təsərrüfatların idarə mərkəzləri.

5. Azərbaycanda əhalinin məskunlaşmasının əsas magistral və polemagistral karkasları.

Kənd məskunlaşmasında magistral yolların, ikinci səviyyəli kommunikasiya xətlərinin əmələ gətirdiyi karkas əhəmiyyətli məskunlaşma arealları. İstehsal – iqtisadi əlaqələrin bu areallarının formalaşmasında rolu. Əlaqələr dəhlizinin məskunlaşma areallarının formalaşmasına və onların səviyyəsinə təsiri.

6. Azərbaycanda yaşayış məntəqələrinin morfoloji və genetik xüsusiyyətləri.

Təbii-coğrafi şəraitin şəhərlərin, qəsəbələrin və kəndlərin konfigurasiyasına, plan quruluşuna təsiri. Relyef şəraitindən asılı olaraq yaşayış məntəqələrinin plan quruluşu. İqlim şəraitinin yaşayış məntəqələrinin yerləşməsinə və strukturuna təsiri. Təsərrüfat sahələrinin ixtisaslaşma xüsusiyyətinin bu prosesdə rolu.

7. Azərbaycanın şəhər məskunlaşma sistemi.

Tərkibi. Şəhərlər, respublika tabeli şəhərlər, qəsəbələr. Demografik inkişafda əhalinin siyahıyaalma və digər statistik məlumatlarına görə baş verən dəyişikliklər şəhərlərin demoqrafik inkişafında sosial-iqtisadi inkişafın rolu. Orta və kiçik şəhərlərin regionların sosial-iqtisadi inkişafında yeri, əhəmiyyəti.

8. Azərbaycan respublikasının kənd məskunlaşma sistemi.

Tərkibi. Müxtəlif həcmli (əhalinin sayına görə) və təsərrüfat funksiyasına aid kənd yaşayış məntəqələrinin yerləşmə xüsusiyyəti. Zaman və məkan etibarı ilə onlarda baş verən dəyişikliklər.

Ermənistanın təcavüzü ilə əlaqədar kənd məskunlaşmasında baş verən meyillər. Qaçqın, köçkün yaşayış məntəqələri.

9. Azərbaycanın Böyük Qafqaz təbii vilayətinin məskunlaşması.

Tərkibi. Təbii-coğrafi şəraitin və ehtiyatların əhalinin məskunlaşmasına təsiri. Əhalinin hündürlük qurşaqları üzrə yerləşməsi. Əsas regional mərkəz rolunu oynayan şəhərlər. Kəndlərin istehsal funksiyalarının regional fərqləri. Kənd aqlomerasiyaları, yaranma səbəbləri. Əhalinin məskunlaşmasının tənzimlənməsi məsələləri.

10. Azərbaycan Kiçik Qafqaz təbii vilayətinin məskunlaşması.

Tərkibi. Təbii-coğrafi şəraitin və təbii ehtiyatların xüsusilə faydalı qazıntıların istismarının əhalinin məskunlaşmasına təsiri. Əhalinin hündürlük qurşaqları üzrə yerləşməsi. Dağətəyi və orta dağlığın sıx məskunlaşmasının səbəbləri. Ermənistanın təcavüzünün məskunlaşmada, demoqrafik inkişafda yaratdığı dəyişikliklər, problemlər, əhalinin məskunlaşmasının tənzimlənməsi məsələləri.

11. Kür çökəkliyi təbii vilayətinin məskunlaşması.

Əhatə etdiyi ərazi. Tərkibi. Əsas regional mərkəz rolunu oynayan şəhərlər. Düzən relyef və yarımsəhra quru çöl iqlimi şəraitinin, təsərrüfatın ixtisaslaşmasının və əhalinin məskunlaşmasına təsiri. Məskunlaşmada zaman və məkanca baş verən meyillər. Əhalinin səmərəli məskunlaşma problemləri.

12. Abşeron iqtisadi-coğrafi rayonun məskunlaşma sistemi.

Tərkibi. Bakı paytaxt regionun sosial-iqtisadi inkişaf fonunda demoqrafik təzyiqin artmaqda davam etməsi. Ekoloji gərginliyin, demoqrafik təzyiqin, ifrat məskunlaşmanın azaldılması zəruriliyi, əmək tutumlu istehsal sahələrinin regiondan kənara çıxarılma məsələləri, Böyük Bakının daxili infrastrukturlarının inkişafında yaxın və uzaq perspektivin nəzərə alınması.

13. Quba-Xaçmaz iqtisadi-coğrafi rayonun məskunlaşma sistemi.

Tərkibi. Şəhər və kənd məskunlaşması. Vaxt və məkan çərçivəsində düzən və dağlıq ərazilərin məskunlaşma xüsusiyyətləri. Əhalinin hündürlük qurşaqları üzrə yerləşməsi. Dağlıq ərazilərdə əhalinin məskunlaşmasının stimullaşdırılması, ifrat məskunlaşma areallarında məhdudlaşdırılması məsələləri.

14. Dağlıq Şirvan iqtisadi-coğrafi rayonu.

Tərkibi. Şəhər və kənd məskunlaşması. Əhalinin yerləşmə xüsusiyyəti, baş verən meyllər. Dağlıq rayon kimi əhalinin yerlərdə saxlanılması və artan işçi qüvvəsinin istehsalat cəlb olunma aktuallığı.

15. Şəki-Zaqatala iqtisadi-coğrafi rayonun məskunlaşması.

Tərkibi. Şəhər və kənd məskunlaşması. Əhalinin hündürlük qurşaqları üzrə yerləşməsi xüsusiyyəti. Kənd aqlomerasiyaları yaranma səbəbləri. Əsas regional mərkəz kimi Şəki şəhərinin daha sürətli sosial-iqtisadi inkişaf zəruriliyi. Mövcud və artan demoqrafik potensialın yerlərdə saxlanılması vacibliyi və bunun yolları.

16. Gəncə-Qazax iqtisadi-coğrafi rayonun məskunlaşma sistemi.

Tərkibi. Şəhər və kənd məskunlaşması. Gəncə aqlomerasiyası. Əhalinin yerləşməsi, baş verən meyllər. Ermənistanın təcavüzünün demoqrafik inkişafa, məskunlaşma sisteminə təsiri. Bir sərhəd regionu kimi məskunlaşmanın stimullaşdırılmasının, bilavasitə sərhəd yaşayış məntəqələrinin öncül sosial-iqtisadi inkişafının vacibliyi.

17. Yuxarı-Qarabağ iqtisadi-coğrafi rayonun məskunlaşma sistemi.

Tərkibi. Şəhər və kənd məskunlaşması. Ermənistanın işğalına məruz qalmış şəhər və kəndlər. Şuşa, Ağdam, Cəbrayıl, Fizuli və b. yüzlərlə şəhər, qəsəbə və kəndlərin dağıdılması. İşğal olunmuş ərazilərin azad edilməsinin zəruriliyi.

18. Kəlbəcər-Laçın iqtisadi-coğrafi rayonun məskunlaşma sistemi.

Ermənistanın işğalına qədərki tərkibi, demoqrafik potensialı. Dağlıq-Qarabağ separatizm ocağı ilə Ermənistan arasındakı coğrafi mövqeyinin strateji əhəmiyyəti. Şəhər və kənd məskunlaşması. İşğaldan azad olunmasının bütün Azərbaycan üçün hərbi-siyasi əhəmiyyəti.

19. Aran iqtisadi-coğrafi rayonun məskunlaşma sistemi.

Tərkibi. Düzən relyef şəraitinin, hakim yarımsəhra quru-çöl iqliminin, hidrotexniki qurğularının məskunlaşmanın daxili və xarici quruluşuna təsiri. Şəhər məskunlaşması. Mingəçevir-Yevlax, Şirvan-Salyan sənaye qovşaqları, kənd məskunlaşması. Təsərrüfatın ixtisaslaşma xüsusiyyəti və məskunlaşması. Əhalinin səmərəli məskunlaşdırılması, optimal perspektiv inkişafı problemləri.

20. Naxçıvan iqtisadi-coğrafi rayonun məskunlaşma sistemi.

Tərkibi. Şəhər və kənd məskunlaşması. Məskunlaşmanın inkişafında baş verən meyllər. Blokada şəraitinin, Ermənistanın təcavüzünün demoqrafik inkişafa, məskunlaşmaya təsiri. Əhalinin səmərəli ərazi təşkili problemləri.

21. Lənkəran-Astara iqtisadi-coğrafi rayonun məskunlaşma sistemi.

Tərkibi. Təbii-coğrafi şəraitin əhalinin məskunlaşmasına təsiri. Hündürlük qurşaqları üzrə əhalinin yerləşmə xüsusiyyəti, fərqləri və bunun səbəbləri. Şəhər və kənd məskunlaşması. Baş verən dəyişikliklər, meyllər. Lənkəran ovalığının ifrat məskunlaşma areallarında əhalinin səmərəli məskunlaşdırılması aktuallığı.

22. Azərbaycan vahid məskunlaşmasının tədqiqi üzrə statistik materialların sistemləşdirilməsi.

Əhalinin siyahıyaalma materialları və cari statistik məlumatlar əsasında cədvəllərin hazırlanması. Statistik dinamikanın müəyyənləşdirilməsi.

23. Azərbaycanda əhalinin məskunlaşma xəritə və sxemlərinin tərtibi.

Əhalinin siyahıyaalma məlumatlarına və cari statistikaya əsasən məskunlaşma xəritələrinin tərtibi. Digər diaqram və sxemlərin hazırlanması.

24. Azərbaycanda əhalinin məskunlaşmasının təkmilləşdirilməsinin istiqamətləri.

Respublikanın ərazi bütövlüyü, siyasi müstəqilliyi və səmərəli ərazi təşkili, VMS müddəalarının həyata keçirilməsi baxımından məskunlaşmanın təkmilləşdirilməsi. Regionlarla Abşeron, dağlıqla düzən arasında, əhalinin məskunlaşmasının nizamlanması. İstinad – dayaq karkaslarının inkişaf etdirilməsi. Regionların sosial-iqtisadi inkişafının dövlət proqramları.

ƏDƏBİYYAT

1. Литовка О.П. Проблемы пространственного развития. урбанизации. М.1976.
2. Покшишевский В.В. Население и география М.1978.
3. Хорев Б.С. пространственная организация общества М.1982.
4. Шешелгис К.К. Едуная система расселения на территории Литовской ССР. Минск 1967.
5. E.Q.Mehrəliyev, N.H.Əyyubov, T.O.Sadıqov. Azərbaycan SSR-də əhalinin məskunlaşması məsələləri. Bakı 1988.
6. V.Ə.Əfəndiyev. Urbanizasiya və Azərbaycanın şəhər yaşayış məskənləri. Bakı 2002.
7. N.H.Əyyubov. Azərbaycanda əhali məskunlaşmasının təkmilləşdirilməsinin iqtisadi-coğrafi istiqamətləri. Az.MEA xəbərləri.№1 2008.s.144-150ç.
8. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət proqramı (2004-2008-ci illər).
9. Azərbaycan Respublikasının konstruktiv coğrafiyası. İkinci cild. Bakı. 1999.
- 10.Əhalinin siyahıyaalma materialları. Cari statistik materiallar.